

# Kitap İncelemesi/ Book Review

*İslam Cumhuriyeti'nde 40 Yıl: İran'da Toplum, Siyaset ve Değişim*

**Ed. Özüm Sezin Uzun ve Hakan Güneş, İstanbul: Tarih Vakfı  
Yurt Yayınları, 2020, ss. 464, ISBN 978-975-3333-757**

**Değerlendiren: Muammer İskenderoğlu\***

Türkiye’de uzak coğrafyalar bir tarafa, komşu coğrafyalar, hatta birçoğu Osmanlı bakiyesi coğrafyalar ve buralardaki devlet yapıları ve toplumlar hakkında yeterli bir akademik uzmanlaşma ve bilgi üretiminin varlığından söz edilemez. Yakın coğrafyalarımızın devlet ve toplumları hakkında yazan veya söz söyleyenlerin birçoğunun bunu birincil kaynaklar üzerinden yapmak yerine Batı’da üretilen yayınlar üzerinden yaptıkları dikkat çeken bir husustur. 20. asra bir saltanatla başlayan, sonra başka bir saltanatla devam eden, ardından da bir çeşit cumhuriyetle asrı kapatan İran için de bu söylenenler geçerlidir. Kırkınıcı yılını geride bırakan İran İslam Cumhuriyeti’nin devlet yapısı ve toplumu ile ilgili Türkiye’deki akademik bilgi seviyesi ve ihtiyaç duyulan yayın açısından İslam Cumhuriyeti’nde 40 Yıl: İran’da Toplum, Siyaset ve Değişim adlı eser incelenmeye değerdir.

Kitabın başlığı okuyucuyu yeni bir rejim bir ülkeyi değişik alanlarda nereden alıp nereye getirdiği, başarıları ve başarısızlıklarının neler olduğu ile ilgili sorulara cevap bulma beklentisine soktuğu söylenebilir. Ama editörler hedeflerini “İran İslam Cumhuriyeti’nin yapısını, kurumlarını, değişim

---

\* Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, iskenderoglumuammer@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1857-9826.

dinamiklerini ve siyasalarını klişelerin ötesinde anlamak ve bu konuda en sade biçimde ve en güncel anlama tutamaçlarını okura sunmak” ve “fazlaca ele alınmayan konuların ele alınması” olarak belirliyorlar. Bu bağlamda kitap beş bölüm altında tasnif edilmiş yirmi makaleden oluşuyor. Bu makalelerin her birini burada ele alma imkânım olmadığından, belli makalelerde dikkatimi çeken hususlar ve kitabın genel görünümü ile ilgili değerlendirmelerle yetineceğim.

İran’da siyasal yapı ve kurumlarla ilgili makalelerin tasnif edildiği ilk bölümde ilk makalede İran’ın siyasal tarihi özetle sunuluyor. “Ne garbi ne şarki: İran’da Teokrasi ve Cumhuriyet” başlıklı ikinci makalede ise yeni rejimin karmaşık yapısı tartışılıyor. Bazılarına göre bu rejimde demokratik öğeler tamamen şekilde kalırken, bazılarına göre bu rejimde teokrasi cumhuriyet ve demokratik öğeler ile harmanlanmıştır, bazılarına göre ise rejim ne İslam’a ne de cumhuriyete uyan bir yapıyı temsil ediyor. Teorik tartışmalar bir tarafa, yazar kırk yıldır bir olgu olan bu rejimin ortaya çıkış sürecini ve ana kurumlarını tasvir ediyor. Üçüncü makalede 20. asrın başındaki Meşrutiyet’ten itibaren yerel yönetimlerdeki temsil sürecinin bir adım ileri iki adım geri işleyişi tasvir ediliyor. Bu bölümün son makalesinde ise yeni rejimde ordu ve siyaset ilişkisi ele alınıyor. Bu bağlamda Devrim öncesi ordu ve onun yanına eklenen Devrim Muhafızları ve diğer unsurların ilişkisi ve Devrim Muhafızları’nın siyaset, ekonomi ve eğitimde giderek artan etkisi ele alınıyor.

Kitabın ikinci bölümü İran’da ekonomik ve toplumsal değişimle ilgili dört makaleden oluşuyor. “İslam Cumhuriyeti’nde Devlet ve Sınıflar” başlıklı makalesinde Siyaveş Azeri, devrime giden süreçte eski rejimin ekonomik yapısını “rantçı devlet” kavramıyla açıklıyor. Yazar, rantçı devlet teorisinin Ortadoğu’da, özellikle petrol üreticisi ülkelerde neden totaliter rejimlerin hüküm sürdüğünü ve buralarda ciddi muhalefetin ortaya çıkmadığını açıklamaya yönelik bir çaba olduğuna dikkat çekiyor. Azeri petrol gelirlerinden elde edilen rantı dağıtarak rejime razı halk oluşturma, orta sınıfın oluşmasına imkân vermeme şeklinde ifade edilebilecek stratejinin yeni rejim tarafından daha başarılı bir şekilde uygulandığını detaylıca tasvir ediyor. Bu bağlamda rantçı devlet kavramı yerine popülist devlet veya yavaşma devleti gibi farklı kavramlar kullananlar olsa da, yazar bu kavramların da aynı stratejiyi tasvir ettiğine dikkat çekiyor.

İkinci bölümün “İran’da Toplumsal Refahın Eğilimi ve Bileşenleri” başlıklı ikinci makalesinde Naseraddin Alizadeh, ilk olarak İran’da refahın eğilimi ve dağılımını, ardından da refahı etkileyen unsurların payı ve dağılımını ele alıyor. Yazar, İslam Cumhuriyeti’nin değişik hükümetleri dönemlerinde toplumsal refahın değişimini farklı gelişmişlik düzeyindeki başka ülkelerle de karşılaştırarak sunuyor. Buna göre İran dünya sıralamasında en iyi sırayı 70. sıra ile toplumsal sermayede alırken bunu sırasıyla eğitim, sağlık, ekonominin niteliği, doğal çevre, güvenlik, iş çevresi, yönetim takip ediyor ve bireysel özgürlükler açısından 144. sırada yer alıp, genel olarak da 2017 yılı itibarıyla 117. sırada yer alıyor. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse İran toplumsal sermaye, güvenlik ve eğitim açısından Türkiye’den daha iyi iken, diğer tüm alanlarda Türkiye’den daha kötü durumdadır. Yazar bu istatistiklere İran’ın devrim öncesi durumunu da eklemiş olsaydı, yeni rejimin bu açıdan ülkeyi nereye götürdüğü daha açık bir şekilde görülebilirdi.

İkinci bölümün üçüncü makalesinde İran İslam Cumhuriyeti’nin oluşturduğu veya karşı karşıya kaldığı çevre sorunlarını nasıl ele aldığı ve halkın bu sorunlara nasıl yaklaştığı ele alınıyor. Bu süreç içinde su kaynaklarının kirlenmesi, hava kirliliği, kuraklık, akarsu ve yeraltı sularının ve göllerin yanlış kullanımı sonucu birçok çevre sorunu ortaya çıkmıştır. Bunlar rejimin hatalı yönetimiyle birleştiğinde son zamanlardaki toplumsal huzursuzlukların ve hareketlenmelerin nedenleri olabilir.

İkinci bölümün son makalesinde 20. asrın başlarında dile getirilip sonrasında sistematik bir şekilde uygulanan milli kimlik oluşturma sürecinde Şiiliğin rolü ele alınıyor. Bu bağlamda İslam Cumhuriyeti’nin İslam’da etnik grupların eşitliğinden bahsetse de Farşlılığını ve Şiiliğini koruduğu vurgulanıyor.

Kitabın üçüncü bölümü siyasi akımlar ve düşünsel geleneklerle ilgili dört makaleden oluşuyor. Bölümün ilk makalesinde İran devriminin ilk yirmi yılı süresince farklı siyasi gruplar ele alınıyor ve bunlar hükümet yanlıları ve muhalifleri şeklinde ikiye ayrılıyor, hükümet yanlısı gruplar muhafazakârlar, reformistler, İslamcı milliyetçiler ve itidalliler şeklinde, çoğunluğu İran dışında örgütlenmiş muhalifler de sekülerler, liberal milliyetçiler, saltanatçılar, ayrılıkçı akımlar ve Marksistler şeklinde tasnif ediliyor, ardından da bu grupların devrim sürecinde, İran-İrak savaşı sürecinde ve savaş sonrasındaki süreçte birbirleriyle mücadeleleri ele alınıyor, sonuç

olarak dini rehberliğin birlik vurgusu ve birlik oluşturma çabasına rağmen farklı grupların göreceli bir tolerans grdğne dikkat çekiliyor.

çnc bölümün ikinci makalesinde 2009 seçimi ardından ortaya çıkan Yeşil Hareket öznesi ve talepleri bağlamında detaylıca ele alınıyor. Bölümün çnc makalesinde ilk olarak Meşrutiyet döneminden başlayarak İnan'da kadın hareketinin gelişim süreci tasvir ediliyor, ardından da Devrim sonrası süreçte kadın hareketinin talepleri ve bu taleplerin ne oranda karşılık bulduğu tasvir ediliyor. Bölümün nceki makalelerinin konularından farklı olarak dördüncü makalesinde şiilik ve Sünniliği yakınılaştırma hareketleri ele alınıyor. Bu bağlamda şii Sünni ilişkilerinin kısa bir tarihsel tasviri verildikten sonra Ezher merkezli Sünni çabalar ile İslam Mezheplerini Yakınılaştırma Meclisi merkezli şii İmami çabalar tasvir ediliyor. Yazar'a göre her iki taraf limleri de yakınılaşmayı mümkün kılabilirlerken özellikleri, ajandaları, yetenekleri ve ulus-aşırı bağlantıları büyük ölçüde kaybetmiş durumdadırlar.

Kitabın dördüncü bölümü kültür, sanat ve siyaset konularına dair üç makaleden oluşuyor: İlk makalesinde, çok az çalışmaya konu olmuş İnan tiyatrosu geleneksel tiyatrodan başlayarak modern tiyatronun doğuşuna, oradan da devrim sonrası dönemlerden günümüze kadar tarihsel serüveni detaylıca tasvir ediliyor. Burada da dikkat çeken bulgu, şah dönemiyle devrim sonrası dönemin eleştiri ve toplumsal gerçekliğin sahnelenmesini kabullenememede uzlaşmasıdır. Bölümün ikinci makalesinde İnan'da futbolun önce eski rejim tarafından modernleşme aracı olarak nasıl kullanıldığı, ardından yeni rejim tarafından önce reddedilip sonra kendi çıkarları için kullanılmaya nasıl çalışıldığı, son olarak da bugün futbolun rejime karşı bir protesto aracına nasıl dönüştüğü detaylıca tasvir ediliyor. Tebriz'in Traktör Sazi takımının taraftarlarının rejim karşıtı protestoları buna bir örnektir. Bölümün son makalesinde ise 20. asrın başlarından itibaren çağdaş İnan edebiyatında etkili olmuş kadın yazarlar tasvir ediliyor. İnan'da edebiyat denince akla erkek yazarlar gelse de, kadın yazarların sayısının gün geçtikçe artmakta olduğu ifade ediliyor. Bu bağlamda Zehra Kia'dan başlayarak birçok kadın yazarın hayatı ve eserleri tasvir ediliyor ve örnek olarak, Pervin İ'tism, Tahire Saffarzde, Furğ Ferruhzd ve Simn-i Behbehn gibi isimler de İnan'ın en tanınmış kadın şairleri olarak zikrediliyor.

Kitabın beşinci bölümü İnan'ın dış siyaseti ve uluslararası ilişkileri ile ilgili beş makaleden oluşuyor. Bölümün ilk makalesinde Türkiye-İnan iliş-

kileri iki ülkenin dış politika yaklaşımları ve iki ülkede egemen aktörlerin çıkarlarının ortaklaşması ve farklılaşması ekseninde dönemler ve dönüm noktalarına atıfla tasvir ediliyor. Bu makaleye paralel ikinci makalede ise İran-ABD ilişkileri devrimden başlanarak dönemler ve temel dinamiklere atıfla tasvir ediliyor. Benzer şekilde üçüncü makalede İran-Rusya ilişkileri değişik dönem ve dinamiklere atıfla tasvir ediliyor.

Beşinci bölümün dördüncü makalesinde, Ziya Abbas İran dışındaki Şii toplulukların İran'la ilişkilerini ele alıyor. Yazar'a göre İran komşu bölgelerdeki Şii'leri İran'ın bir uzantısı olarak görüyor ve onları her açıdan destekliyor. Bu desteğin ekonomik yönü bölümün ve de kitabın son makalesinde detaylıca ele alınıyor. "İran'da Dış Yardım, Kamu Diplomasisi Kurumları ve Faaliyetleri" adlı makalesinde Zeliha Avcu, devlet kurumları ve değişik vakıfların insani, kültürel ve eğitim yardımlarını inceliyor. Yazar'a göre bu yardımlar büyük oranda siyasi amaçlar doğrultusunda gerçekleştiriliyor.

Genel olarak değerlendirildiğinde kitabın referans bir eser olma amacını ne ölçüde gerçekleştirdiği tartışılabilir. Kitabın temel konuları ana hatlarıyla ele alıp ileri okumalar için bol kaynakça sunan eser formatında bir referans kitabı olarak kurgulanmadığı görülüyor. Genel olarak bu tür çok yazarlı eserlerde editörlük yazarların gönderdiği makaleleri bir araya getirme işlevi ile sınırlı görünüyor. Bu bağlamda bu kitap, editörlerin yazarlara bir çerçeve çizerek yazım ve transliterasyon kurallarını hatırlatıp gelen yazıları buna göre kontrol ettiğini gösteren bir işaret bulunmuyor. Türkçe bir eserde Farsça kelimelerin İngilizce transliterasyonu ile verilmesi girişte bahsettiğimiz yakın komşuları Batı'da üretilen eserlerden hareketle okumanın ve aslında ortak kültüre ait kelimelere dahi yabancılığın bir göstergesi sayılabilir. Bazı yazarların yazdıkları konuların en temel kavramlarını Türkçede de kullanılan ortak kavramlarla ifade etmek yerine İngilizceden bozma garip kelimelerle ifade etmeleri bu yazarların bu konuya ne kadar hâkim oldukları hakkında şüpheler doğuruyor. Bütün bunlar Türkiye'de yakın komşuları dolaylı yollardan değil de doğrudan birincil kaynaklardan hareketle tanımak için henüz başlangıç seviyesinde olduğumuzun göstergesi sayılabilir.